

Michał Mordań (Бели Сток, Полша)

NAZWY ZWIERZĄT WE WSPÓŁCZESNYCH NAZWISKACH MIESZKAŃCÓW BIELSKA PODLASKIEGO

Names of animals in contemporary surnames of Bielsk Podlaski residents

The paper presents the names of animals recorded in the contemporary surnames of Bielsk Podlaski inhabitants. The analysis showed that the most common as the word-formation basis of these surnames were the names of birds (*Kulik, Puhacewicz*) and the names of mammals (*Bober, Wołczuk*). The names of insects (*Pszczola, Szerszenowicz*) and fish (*Akula, Brzana*) are less popular. Other names appear sporadically (e.g. *Smoktunowicz, Wąż*).

The material features surnames from Polish (*Sikora, Śledź*), Eastern-Slavonic (*Krot, Soroka*), sometimes also Lithuanian (*Ancuta, Gulbinowicz*) appellatives.

Considering word-formation aspect the surnames which are equal to appellative words predominate, while there are fewer surnames resulting from paradigmatic or suffixic derivation. In the last group there are the most surnames with patronymic suffixes.

Key words: onomastics, anthroponymy, surnames, surnames originating from appellatives, animal names

Określenia zwierząt, jako rzeczowniki żywotne, są wyrazistym tworzywem do tworzenia przezwisk (Magda-Czekaj 2016: 159; Czubała 2008, 59). Jak wiadomo, niektóre przezwiska i przydomki historyczne (Biolik 1996: 42) z czasem ulegały petryfikacji stając się nazwiskami odapelatywnymi (Magda-Czekaj 2016: 159; Sojka-Masztalerz 2010: 380).

Nazwiska używane współcześnie są pozbawione semantyki, posiadają jedynie znaczenie w sensie genetycznym¹. Określone konotacje, wynikające z percepcji nazwisk odapelatywnych są rezultatem kojarzenia wyrazów pospoliczych, które stanowią podstawę słowotwórczą tych antroponimów (Kosyl 2001: 441). O wartości asocjacyjnej nazwisk typu *Akula*,

Czyżyk, Pszczoła można zatem mówić jedynie w kontekście oddziaływania motywacji formalno-skojarzeniowej między nazwiskami współczesnymi a identycznie brzmiącymi apelatywami (por. Sojka-Masztalerz 2010: 380).

W niniejszym artykule zostaną omówione współczesne nazwiska mieszkańców Bielska Podlaskiego² pochodzące od nazw zaczerpniętych ze świata zwierząt. Materiał źródłowy pochodzi z Białostockiej książki telefonicznej na 2006 rok³. Przy klasyfikacji antroponimów odwołano się do koncepcji pól semantycznych, wykorzystanych m.in. w pracy H. Górny *Nazwiska mieszkańców wybranych miejscowości dawnej ziemi sanockiej w świetle interferencji etniczno-językowej (XV–XIX w.)* (2004). Zdaniem autorki zacytowanej monografii, zastosowanie takiej metody w pracach onomastycznych, szczególnie z zakresu nazw odapelatywnych, umożliwia bardziej precyzyjną analizę zasobu leksykalnego stanowiącego podstawę aktu nominacyjnego. Koncepcja pól semantycznych sprawdza się zarówno w przypadku współczesnych antroponimów przezwiskowych, jak też w zakresie nazwisk od przezwisk charakteryzujących (Górny 2003: 231).

Zgromadzony materiał podzielono na grupy ze względu na semantykę apelatywów, tkwiących w podstawach antroponimów. Jak słusznie zauważa R. Łobodzińska (2003: 130), taka klasyfikacja ma charakter orientacyjny, ponieważ niewiele mówi o rzeczywistych mechanizmach towarzyszących kształtowaniu się nazwisk. Z drugiej jednak strony, zasadność zastosowania taksonomii desygnacyjnej jest podyktowana koniecznością logicznego, obiektywnego uporządkowania leksemów w systemie języka i wyznaczenia miejsca wyrazów w polach znaczeniowych (por. Górny 2003: 233)⁴.

1. Pole semantyczne PTAKI:

Ancuta < ⁵ lit. *ančiūtė* ‘zdrobn. od *antis* – zool. Anatinae – gat. ptaka, kaczka’ LauSB 52

Czyżyk < *czyżyk* ‘zdrobn. od *czyż* – zool. *Chrysomitris spinus* – ptak wróblowaty z rodziny łuszczaków’ SW I 415

Dudel < gw. *dudel* ‘zool. *Passer* – gatunek ptaka, wróbel domowy’ SGPRi VI 440; por. lit. n. os. *Dūdėlis* < *Dūda* < słow. *duda* ‘trąba, duda’ ZinkLB 47, LLKŻ 102

Gąsior < *gąsior* ‘zool. samiec gęsi’ SW I 812; por. *gąsior* ‘naczynie szklane, butla; dachówka na kancie dachu; rodzaj zakrzywionego drąga w powozach’ [tamże]

Gil < *gil* ‘zool. Pyrrhula – ptak wróblowaty z rodziny łuszczaków’ SW I 828; por. *gil* ‘sopel smarkocin u nosa; przen. smarkacz, młokos’ [tamże], lit. *gilti* ‘żądlić’ LLKŽ 127

Hołownia < ukr. *hołownia* ‘zool. Oedemia fusca – ptak płetwonogi z rodziny kaczek, uhla’ SW II 51, SW VII 251; por. wschł. *hołownia* ‘głownia, kawał nadpalonego drewna; duża głowa’ AGWB I 80, SGBP 56

Jarząbek < *jarząbek* ‘zool. Bonasia sylvestris – ptak kurowaty z rodziny cietrzewi’ SW II 137

Kobuz < *kobuz* ‘zool. Hypotriorchis subbuteo – ptak drapieżny dzienny z rodziny sokołów’ SW II 383; por. *kobuz* ‘przen. donosiciel, szpieg, prześladowca’ [tamże]

Kokosz < *kokosz* ‘kogut, kur; kura, kwoka’ SW II 393; por. *kokosz* ‘szkielet statku wodnego’ [tamże]

Koniuch < gw. *koniuch* ‘ptak drapieżny, kaniuk’ SW II 442; por. *koniuch* ‘pasterz koni’ [tamże]

Kończak < gw. śl. *kończak* ‘gatunek gołębia’ RospNŚ II 356; por. *kończyć* SW II 462

Korszak < wschł. gw., ukr. *korszak* ‘zool. Accipiter gentilis – gat. dużego ptaka drapieżnego z rodziny jastrzębiowatych, jastrząb lub kania’ AGWB I 66, SUM II 289

Kos < *kos* ‘zool. Turdus merula – ptak wróblowaty z rodziny drozdów’ SW II 486; por. im. *Kos* < *Kosma*, *Konstanty*, cerk. *Konstantin* TichI 107, SHNOB I 174

Kruk < *kruk* ‘zool. Corvus corax – ptak wróblowaty’ SW II 575; por. *kruk* ‘włóczęga nocny; policjant, strażnik, stróż; hak lub kawałek pręta żelaznego’ [tamże]

Kulik < *kulik* ‘zool. Numenius – gat. ptaka’ SW II 626; por. *kulik* ‘myśl. każdy drobny ptak najrozmaitszych rodzajów; zabawa połączona z objężdżaniem na sankach, kulig’ [tamże]

Kurasz < *kuras(z)* ‘dobry tęgı kur albo kapłon’ SW II 639

Kurek < *kurek* ‘zdrobn. od *kur* – samiec kury domowej, kogut’ SXVI XI 576, SGOWM III 388; por. *kurek* ‘otwór z rurką, kran; czop do zatykania otworów w beczkach’ SXVI XI 576, gw. *kurek* ‘kran; spust zamka broni palnej; człowiek zezowaty’ SGOWM III 388, gw. *kurek* ‘pieprznik jadalny’ SGLas 85

Kuropatwa < *kuropatwa* ‘zool. *Perdix cinerea* – ptak kurowaty z rodziny głuszców’ SW II 643

Ptak < *ptak* ‘zool. *Avis* – zwierzę ciepłokrwiste jajorodne pokryte pierzem, opatrzone skrzydłami’ SW V 421; por. gw. *ptak* ‘członek wstydlivy męski’ [tamże]

Sikora < *sikora* ‘zool. *Parus* – ptak wróblowaty zębodzioby z rodziny tej samej nazwy’ SW VI 112; por. *sikora* ‘dziewczyna’ [tamże]

Skowron < *skowron* ‘ptak śpiewający’ RymNP II 436

Skowronek < *skowronek* ‘zool. *Alauda arvensis* – ptak wróblowaty z rodziny tej samej nazwy’ SW VI 168

Sołowiej < wschł. gw. *sołowiej* ‘zool. *Luscinia luscinia* – gat. ptaka śpiewającego z rodziny muchołówkowatych, słowik’ AGWB I 66, SGBP 220

Soroka < wschł. gw. *soroka* ‘zool. *Pica pica* – gat. ptaka z rodziny krukowatych, sroka’ AGWB I 66, SGBP 221

Szczygieł < *szczygieł* ‘zool. *Carduelis* – ptak wróblowaty z rodziny łuszczaków’ SW VI 595; por. *szczygieł* ‘przen. uczeń dawnych gimnazjów, zwany tak dlatego, że nosił mundur ze stojącym czerwonym kołnierzem i czapkę z czerwonym lampasem; przen. człowiek z rudą głową’ [tamże]

Trusiak < gw. *trusiak* ‘indyk’ SW VII 130 (zob. też grupa *ssaki*)

Worobiej < wschł. gw. *worobiej* ‘zool. *Passer domesticus* – gatunek ptaka osiadłego z rodziny wróbli, wróbel’ AGWB I 66

Wójcik < *wójcik* ‘zool. *Phyllopneuste rufa* – ptak wróblowaty z rodziny gajówek’ SW VII 703; por. *wójcik* – zdrobn. od *wójt* ‘prezes rady miejskiej, zwierzchnik gminy; sołtys’ [tamże]

Wrona < *wrona* ‘zool. *Corvus cornix* – ptak wróblowaty z rodziny kruków’ SW VII 723; por. *wrona* ‘przen. gap, gapa, gamoń, głupiec ciekawy’ [tamże]

Wróbel < *wróbel* ‘zool. *Passer domesticus* – ptak wróblowaty z rodziny łuszczaków’ SW VII 725

Zieziula < pol. gw. *zieziula*, wschł. gw. *ziaziula* ‘zool. Cuculus canorus – gat. ptaka wędrownego, kukułka’ SW VIII 503, AGWB I 66

Żurawl < wschł. gw. *żurawl*, ros. *żurawl* ‘zool. Grus grus – gat. dużego ptaka z rodziny żurawi, żuraw’ AGWB VI 112, BTS 308, Uszak I 879; por. ros. *żurawl* ‘cienka i długa tyczka, służąca do czerpania wody’ Uszak I 879

spolszcz.: *Gołub* < wschł. *hołub*, ros. *gołub* ‘zool. Columba – gat. ptaka, gołąb’ AGWB I 70, SGBP 56, BTS 216, Uszak I 592

Sorokosz < ukr. *sorokusz* ‘zool. Lanius excubitor – gat. ptaka, srokosz’ SUM IV 169; por. wschł. gw. *soroka* ‘zool. Pica pica – gat. ptaka z rodziny krukowatych, sroka’ AGWB I 66, SGBP 221

Szczygoł < brus., ros. *szczegoł* ‘zool. Carduelis – gat. ptaka z rodziny łuszcakowatych, szczygieł’ TSBM V/1 421, BTS 1509, Uszak IV 1381

der. alternac.: *Lelacz* < może gw. *lelaczek* ‘zool. puszczyk’ SW II 713

a > o: *Kaczko* < kaczka ‘zool. Anas – ptak pletwonogi z blaszkowatym dziobem’ SW II 196;

Siewko < *siewka* ‘zool. Hiaticula – ptak podkasały’ SW VI 110’ por. *siewka* ‘sianie; płachta używana przy sianiu zboża’ [tamże]

Sojko < gw. *sojka* ‘zool. Garrulus glandarius – ptak wróblowaty z rodziny kruków, sójka’ SW VI 260, 272

Sójko < gw. *sójka* [zob. Sojko]

Szarko < lit. *šárka* ‘zool. Pica pica – gat. ptaka z rodziny krukowatych, sroka’ LauSB 91, *szarka* ‘samica cietrzewia; odmiana gęsi dzikiej’ SW VI 567; por. *szary*

-ewicz: *Puchacewicz* < *puhacz* ‘zool. Bubo maximus – ptak drapieżny nocny’ SW V 428, brus., wschł. gw. *puhác* ‘zool. gatunek nocnego ptaka drapieżnego, puchacz, puszczyk’ TSBM IV 515, AGWB I 66, SGBP 192; ukr. *puhacz* ‘zool. Ctrix bubo – gat. ptaka’ SUM III 497, ros. *pugacz* ‘gatunek ptaka, puchacz’ Dal III 535; por. ros. *pugacz* ‘strach na wróble’ Dal III 535

Pugacewicz < *pugacz*, *puhacz* [zob. Puchacewicz]

Szulewicz < może wschł. gw. *szulak* ‘zool. Accipiter gentilis – gatunek dużego ptaka drapieżnego z rodziny jastrzębiowatych, jastrząb’ AGWB I 66, SGBP 251; por. gw. *szulać* ‘chorować, być słabym’ SW VI 684, gw.

szule ‘gatunek ziemniaków’ SW VI 684, ukr. *szuła* ‘słup drewniany w ścianie lub parkanie’ SUM IV 517;

-ik: *Szurpik* < może *szurpa* ‘gęś, kura z nastrzępionym pierzem’ SW VI 688, lit. *šiurpis* ‘kogut lub kura z nastroszonymi piórami’ LauSB 25–26; por. *szurpa* ‘przen. kobieta nieporządna, niechlujna’ SW VI 688, *szurpek* ‘bot. Orthotrichum – roślina z gromady maków’ [tamże], lit. *šiūrpa* ‘rozczochny, nastroszony’ LauSB 25–26, lit. *šiurpas* ‘dreszcz’ LLKŻ 485, lit. *šiurpūs* ‘ostry, szorstki’ [tamże]

-in: *Piekutin* < gw. *piekut* ‘zool. Gallus – ptak kurowaty z rodziny bażantów’ SW II 638, SW IV 147

Sorokin < [zob. Soroka]

-ko: *Rabiczko* < *rabiec* ‘ptak łowny’ Dor VII 770; por. lit. *rabėti* ‘chrobotać, szurać’ LPŻ II 547

-onok: *Zujonok* < ros. *zuj* ‘miejscowe określenie niektórych ptaków z rodziny kulików’ Uszak I 1122; ros. *zujok* ‘zool. Charadrius dubius – gat. ptaka z rodziny siewkowatych’ BTS 372, Uszak I 1122; por. *zuja* ‘rodzaj pakuł do utykania szpar w statkach’ SW VIII 630

-osz: *Sorokosz* < [zob. Soroka], ukr. *sorokusz* ‘zool. Lanius excubitor – gat. ptaka, srokosz’ SUM IV 169

-ow: *Narasow* < lit. *nāras* ‘zool. Gavia – gat. dużego wędrownego ptaka wodnego, nur’ LLKŻ 265, LPŻ II 295; por. lit. *nāras* ‘nurek’ [tamże]

-owicz: *Busłowicz* < wschł. gw. *busioł* ‘zool. Ciconia ciconia – gatunek dużego ptaka brodzącego z rodziny bocianów, bocian’ AGWB I 66, SGBP 26

Buszłowicz < [zob. Busłowicz]

Gulbinowicz < lit. *gulbinas* ‘samiec łabędzia’ LLKŻ 136, ZinkLB 59, LPŻ I 741

Kurianowicz < wschł. gw. *kurian*, *kuryjan* ‘kogut, który nie pieje, kapłon’ AGWB I 69, SGBP 110; por. im. wschł. *Kurian* < cerk. *Kirion* TichI 79

-uk: *Kaczoruk* < *kaczor* ‘samiec kaczki’ SW II 196

Korszaczuk < [zob. Korszak]

Plisiuk < *plisia* ‘zdobn. od pliszka – zool. Motacilla – ptak wróblowaty’ SW IV 236; por. *plis* ‘plusz, materiał podobny do aksamitu’ SW IV 242, *plisa* ‘pas tkaniny do obszywania spódnicy’ SW IV 236

Rabczuk < *rabiec* ‘ptak łowny’ Dor VII 770; por. *rabka* ‘nóżka wieprzowa gotowana’ SW V 455, wschł. *raby* ‘pstry, szaro-pstry; ospowaty, dziobaty, piegowaty (o człowieku)’ SW V 457

Traczuk < *tracz* ‘zool. *Mergus serrator* – ptak płetwonogi kaczkowy’ SW VII 90; por. *trac* ‘ten, co trze kłoce, pilarz; młyn do tarcia pni drzewa; piła wodna’ [tamże]

Nazwy ptaków biorą największy udział w tworzeniu współczesnych „odzwierzęcych” nazwisk bielszczan. Motywującymi w tym zbiorze są głównie nazwy ptaków dzikich – polnych, łąkowych, leśnych, wodnych (*bocian*, *gil*, *sójka* i in.). Ptaki te, w zależności od sytuacji, były postrzegane przez mieszkańców jako sprzymierzeńcy i szkodniki jednocześnie. Ich nazwy mogły zatem wywoływać asocjacje pozytywne lub negatywne (Magda-Czekaj 2016: 154–155). Za podstawę motywacji antroponimu nierzadko wybierano nazwy ptaków, które w danej społeczności utożsamiano z określonymi cechami, np. *Kruk* < *kruk* ‘czarny’, *Sroka* < *sroka* ‘gadatliwy’. Obydwa te ptaki, według wierzeń ludowych, swoją obecnością przepowiadały także wróżbę (Sojka-Masztalerz 2010: 380). W analizowanym materiale można też wyodrębnić grupę nazwisk od określeń ptaków udomowionych (np. *kokosz*, *trusiak*), z którymi mieszkańcy mieli codzienny kontakt. Często obserwacja sprzyjała dostrzeganiu analogii między światem tych zwierząt i światem ludzi.

Na Słowiańszczyźnie nazwy ptaków były częstym tworzywem antroponimicznym od dawna. W czasach pogańskich istniało przekonanie, że w postaci ptaków odlatują i powracają dusze zmarłych. Wierzano też, że ptaki chronią przed chorobami. Nadawano więc dzieciom imiona od nazw ptaków, mając na względzie ich funkcję ochronną (Malec 2001: 73–74).

Warto też zauważyć, że kilka nazwisk powstało na bazie określeń oznaczających tylko samca (por. *gąsior*, *kaczor*; lit. *gulbinas*) lub tylko samicę ptaka (*szarka* ‘samica cietrzewia’).

Niektóre nazwiska formalnie równe nazwom ptaków znajdują się w pierwszej pięćdziesiątce najpopularniejszych nazwisk polskich: *Wójcik* – 6. pozycja, *Wróbel* – 34., *Sikora* – 43. (Skowronek 1996: 291–299).

2. Pole semantyczne SSAKI:

Baran < pol., brus. *baran* ‘zool. zwierzę racicowe pochworogie’ SW I 96, TSBM I 341; por. *baran* ‘przen. głupi, tępy człowiek’ SW I 96, im. tat. *Baran* DachN, n. herbu *Baran* (Cieślíkowa 1999: 272)

Bielak < pol. *bielak*, ros. *bielák* ‘zool. *Lepus timidus* – gat. zająca, biały zając’ SW I 150, Uszak I 122 (zob. też grupy *ryby* i *owady*); por. *bielak* ‘człowiek dotknięty bielactwem, albinos’ SW I 150, gw. *bielak* ‘mężczyzna o białych włosach, starzec; bot. *Lactarius vellereus* lub *Lactarius piperatus* – gat. grzyba, mleczaj chrząstka’ SGPREi II 188

Bober < gw. *bober* ‘zool. *Castor fiber* – zwierzę szczurowate, bóbr’ SW I 196; por. *bober* ‘splawek w kotwicy’ SW I 178

Borowik < gw. *borowik* ‘niedźwiedź, mieszkaniec borów’ SW I 192, 936; por. *borowik* ‘gat. grzyba’ SW I 192, 936

Ciołek < *ciołek* ‘podrośnięcie ciele, byczek; myśl. młody jelen albo daniel’ SW I 332; por. *ciołek* ‘przen. człowiek tłusty’; n. herbu *Ciołek* (Malec 2004: 59)

Czczuga < gw. *zczuga* ‘świnia’ SGPREi V 51 (zob. też grupa *ryby*); por. *zczuga* ‘rodzaj szabli’ SW I 380

Gruczek < gw. *gruczek* ‘prosię’ SW I 920

Kalina < gw. *kalina* ‘krowa biała albo bladoczerwona’ SW II 210; por. *kalina* ‘bot. *Viburnum* – roślina z rodziny przewierceniowatych, owoc tej rośliny’ [tamże]

Kędziora < gw. *kędziora* ‘krowa z grzywką kędzierzawą między rogami’ SGP II 333; gw. *kędziora* ‘człowiek z kędzierzawymi włosami’ (Lech 2003: 218)

Konik < *konik* ‘zdrobn. od *koń*’ SW II 441

Korsak < tat. *korsak* ‘rodzaj lisa’ SW II 481

Kot < pol., wschł. gw. *kot* ‘zool. *Felis* – zwierzę ssące drapieżne z pazurami’ SW II 502-503, AGWB I 69; por. im. *Kot* < *Konstanty*, cerk. *Konstantin* TichI 107

Kotik < ros. *kotik* ‘zdrobn. od *kot*’ BTS 463, pol., ros. *kotik* ‘zool. *Arctocephalus* – rodzaj ssaka morskiego z rodziny uchatkowatych’ BTS 463, Uszak I 1488

Koziół < *koziół* ‘zool. samiec kozy’ SW II 512-513; por. *koziół* ‘przen. bardzo uparty człowiek; zły człowiek’ [tamże]

Kozioł < *koziół* ‘zool. samiec kozy’ SW II 512–513; por. *koziół* ‘przen. bardzo uparty człowiek; zły człowiek’ [tamże]

Krot < wschł. gw., ros. *krot* ‘zool. Talpa – rodzaj ssaka z rodziny kretowatych; kret’ AGWB I 66, BTS 473

Kuna < *kuna* ‘zool. Mustela – zwierzę ssące drapieżne palcochodne’ SW II 631; por. *kuna* ‘futro kunie lub skóra kuny’ [tamże], im. *Kuna* < *Konrad* Małi 262

Lis < *lis* ‘zool. Vulpes vulgaris – zwierzę drapieżne z rodziny psów’ SW II 748; por. *lis* ‘przen. człowiek chytry, przebiegły; człowiek rudy, ryży’ [tamże]

Odyniec < *odyniec* ‘stary samotny samiec, szczególnie dzik’ SW III 690

Pasiuk < ros. *pasiuk* ‘zool. Rattus rattus – gat. gryzonia z rodziny myszowatych, szczur śniady’ SRJJewg III 3; por. im. wschł. *Pasiuk* < cerk. *Pasikrat* SHNOB II 17

Susół < brus. gw. *susół* ‘zool. Spermophilus – rodzaj gryzonia z rodziny wiewiórkowatych, suseł’ SBH V 22

Szczur < *szczur* ‘zool. zwierzę szcziurowate z rodziny myszy’ SW VI 593; por. *szczur* ‘przen. człowiek ciekawy, szperacz’ [tamże]

Świszcz < gw. *świszcz* ‘świstak’ SGP V 371–372; por. stpol. *świszcz* ‘strzała świszcząca w locie; świszczący wiatr lub powietrze’ SW VI 792

Trzeciak < *trzeciak* ‘trzeci koń zaprzężony na przyprzążkę; koń, mający trzy lata’ SW VII 145; por. *trzeciak* ‘trzecia osoba w grze; gatunek miodu pitnego; trzecia część zebranego zboża; uczeń klasy trzeciej; dawna moneta polska’ SW VII 145, gw. *trzeciak* ‘trzeci snopek dawany robotnikom za obsiew i robotę; trzecia część gospodarstwa dawana dzieciom w posagu’ [tamże]

Tur < *tur* ‘zool. Bos primigenius – zwierzę racicowe z rodziny wołów’ SW VII 168; por. *tur* ‘przen. zuch, junak; kołédnik przebrany za zwierzę rogate, biorący udział w szopce bożonarodzeniowej; kolej, kolejka; bębenek z dzwonekami’ [tamże]

Wieczorek < gw. *wieczorek* ‘nietoperz’ SW VII 559; por. *wieczorek* ‘zdrobn. od *wieczór* – pora dnia między zachodem słońca a nocą; zabawa na małą skalę’ [tamże]

Wilk < *wilk* ‘zool. *Lupus* – zwierzę drapieżne z rodziny psów’ SW VII 610; por. *wilk* ‘przen. człowiek doświadczony, stary wyjadacz; choroba drzew; choroba końska, parch; pospolita nazwa nasion czepiających się człowieka i zwierząt’, gw. *wilk* ‘sztywność karku i w krzyżu od zaziębienia się; próżniak’ SW VII 610–612⁶

Woźniak < *woźniak* ‘koń zaprzęgowy, pociągowy; rumak, wierzchowiec’ SW VII 702; por. *woźny* (Skowronek 1996: 294)

spolszcz.: *Kożan* < brus. *kažan* ‘zool. Chiroptera – ssak nocny z szerokimi skrzydłami, nietoperz’ TSBM II 573; por. stpol. *kożany* ‘skórzany’ SSłp III 368, SW II 516⁷

der. alternac.: *Margol* < lit. *margėlis*, *margėlė* ‘byk lub krowa o pstrokatym umaszczeniu’ LauSB 47; lit. *mārgis* ‘pstrokate zwierzę’ LPŽ II 162

a > o: *Kiszko* < *kiszka* [zob. Kiskiewicz]

Myszko < *myszka* ‘zdrobn. od *mysz* – zool. *Mus* – zwierzę szczurowate’ SW II 1085; por. *myszka* ‘znak rodzinny, znamię’ [tamże], im. *Myszko* < pol. *Mikołaj* lub cerk. *Michaił* MalI 289, TichI 117

Zajko < brus., ros. *zajka* ‘pieszczotliwie o zającu’ TSBM II 317, Uszak I 940

o > a: *Taranta* < *tarant* ‘pies lub koń tarantowaty’ SW VII 22; por. ros. *taranta* ‘gadula’ Fasmsł IV 21, Dal IV 390; im. wschł. *Taranta* < cerk. *Tierentij* TichI 138

-ak: *Szczurak* < [zob. *Szczur*]

Trusiak < *trus* ‘królik’ SW VII 130 (zob. też grupa *ptaki*); por. *trus* ‘przen. tchórz, bojaźliwy (o człowieku)’ [tamże]

-ek: *Cisek* < *cisak* ‘koń cisawy’ SW I 339; por. *cis* ‘bot. *Taxus* – roślina z rodziny szyszkowatych’ SW I 339

-ew: *Sobolew* < *soból*, ros. *sobol* ‘zool. *Mustela zibellina* – zwierze ssące drapieżne z rodziny kun’ SW VI 256, BTS 1224

-ewicz: *Kiskiewicz* < lit. *kiškis* ‘zool. *Lepus europaeus* – gat. ssaka, zając szarak’ TichEB 360, LLKŽ 211, ZinkLB 48; por. *kiszka* ‘część przewodu pokarmowego, jelita; jelito nadziewane kaszą, krwią itp.’ SW II 342, pol. gw., ukr. *kiszka* ‘kiełbasa z krwi’ SGP II 357, SUM II 242, lit. *kiškà* ‘podudzie; nogawka’ TichEB 360; im. *Kiszko* < cerk. *Narkiss* TichI 118

Kucewicz < *kuc* – od *kucyk* ‘koń małego wzrostu’ SW II 617; por. im. *Kuc* < pol. *Konrad* lub cerk. *Kondrat* SHNOB I 188

Kuniewicz < *kuna* [zob. *Kuna*]

Łoszakiewicz < brus. *łaszak* ‘zool. krzyżówka konia i oślicy’ TSBM III 27, ukr. *łoszak* ‘dwu- lub trzyletni kastrowany źrebak’ SUM II 378

Koziołkiewicz < *koziółek* ‘zdrobn. od *koziół* – zool. samiec kozy’ SW II 514; por. *koziółek* ‘niski garnek, rondel, stołeczek na trzech nóżkach’ [tamże]

-ko: *Szeszko* < brus. *szeszek* ‘zool. *Putorius foetidus* – zwierzę ssące drapieżne z rodziny kun, tchórz’ SW VII 36; lit. *šėškas* ‘zool. *Mustela putorius* – gat. drapieżnego ssaka z rodziny łasicowatych, tchórz’ LauSB 25; por. *szeszek* ‘przen. człowiek tchórzliwy’ SW VII 36

-ow: *Kozłow* < [zob. *Kozioł*]

-owicz: *Kotowicz* < [zob. *Kot*]

Sarnowicz < pol., brus., ukr., wschl. gw. *sarna* ‘zool. *Capreolus vulgaris* – zwierzę raciczne pełnogie’ SW VI 34, TSBM V 63, SUM IV 103, SGBP 212

Tarantowicz < [zob. *Taranta*]

-uk: *Czczuk* < *czeczę* ‘szczenię’ RymNP I 111, SGP I 241, 276; SW I 380; brus. gw. *czeczki* ‘włosy’ SBH V 449

Krysiuk < ros. *krysa* ‘zool. *Rattus* – rodzaj gryzonia z rodziny myszowatych, szczur’ BTS 476; por. *krysa* ‘kresa, obwódka kapelusza’ SW II 544, 586, im. *Krysiuk* < pol. *Kryspin* lub cerk. *Kriskient*, *Chrisanf*, *Christofor* SHNOB I 185, Tichl 78, 107, 108

Magruk < ukr. *magro* ‘byk z jednym jądrem’ SUM II 396; por. śrwniem. *mager*, *meger* ‘chudy, szczupły’ SENiem 167

Wołczuk < ros. *wołk* ‘zool. *Canis* – rodzaj ssaka z rodziny psowatych, wilk’ BTS 146, *wołek* ‘zdrobn. od *wół* – zool. *Bos* – zwierzę ssące racicowe pochworogie’ SW VII 694 (zob. też grupa *owady*)

-yc: *Czarnuszyc* < gw. *czarnucha*, *czernucha* ‘krowa albo koza czarna’ SW I 373, SGPI 31; por. gw. *czarnucha* ‘kobieta czarnowłosa; bot. *Nigella* – roślina z rodziny jaskrowatych’ SW I 373, TSBM V/2 300

Czernuszyc < gw. *czernucha* [zob. *Czarnuszyc*]

W dobie przedchrześcijańskiej, kiedy w nominacji człowieka stosowano formuły jednoskładnikowe, imiona równe nazwom ssaków

stanowiły najliczniejszą grupę w wśród odzwierzęcych imion ochronnych (Malec 2001: 73). Określenia ssaków są też produktywne w zasobie współczesnych nazwisk mieszkańców Bielska Podlaskiego utworzonych od nazw zwierząt. Liczebnie zbiór ten niemal dorównuje grupie nazwisk od określeń ptaków. Największą produktywność wykazują nazwy gatunkowe ssaków dzikich (*bober, kuna, soból*).

Również kilka nazwisk tej podgrupy wystąpiło na liście najpopularniejszych nazwisk w Polsce. W pierwszej setce ulokowały się: *Baran* – 45. miejsce, *Wilk* – 69., *Lis* – 71. (por. Skowronek 1996: 292). Jak można zauważyć, są to nazwiska od nazw zwierząt o dość wyrazistym znaczeniu konotacyjno-asocjacyjnym.

3. Pole semantyczne RYBY:

Akuła < wschł. gw., brus., ros. *akuła* ‘zool. gat. ryby drapieżnej, rekin’ SGBP 19, TSBM I 217, BTS 33; por. ros. *akuła* ‘przen. człowiek chciwy, korzystający z czyjejś pracy i mienia’ Uszak I 25

Bielak < gw. *bielak* ‘gat. ryby’ SGPREi II 188 (por. grupy *ssaki* i *owady*)

Brzana < *brzana* ‘zool. *Barbus fluviatilis* – ryba karpowata’ SW I 217

Czczuga < *czczuga* ‘zool. *Acipenser gmelini* lub *Acipenser ruthenus* – ryba z rodziny jesiotrowatych, sterlet’ SW I 380, SXVI IV 117, SGPREi V 51 (zob. też grupa *ssaki*); por. *czczuga* ‘rodzaj szabli’ SW I 380

Dudka < *dudka* ‘zool. *Aulostoma* – ryba oścista wiążkoskrzelna’ SW I 579–580; por. *dudka* ‘mała duda, piszczałka, fujarka; część dęta pióra’ [tamże]⁸

Sudak < brus., ros. *sudak* ‘zool. *Sander lucioperca* – gat. ryby z rodziny okoniowatych, sandacz’ TSBM V/1 369, Uszak IV 581

Śledź < *śledź* ‘zool. *Clupea harengus* – gat. ryby brzuchopłetwej’ SW VI 725

Treska < ros. *treska* ‘zool. *Gadus morhua* – drapieżna ryba morska, dorsz’ BTS 1343; por. stpol. *treska* ‘trzcina, pióro, żdźbło’ SW VII 108–109

a > o: *Mulawko* < gw. *mulawka* ‘rodzaj ryby’ SW II 1067

Pole semantyczne ryby nie jest licznie reprezentowane w analizowanym materiale. Są tu odnotowane gatunki ryb popularnych (*akuła*,

brzana, sudak, śledź, treska), jak też mniej znanych (*bielak, czeczuga, dudka, mulawka*). Obok określeń ryb rzecznych (np. *brzana, sudak*) występują też leksemy odnoszące się do ryb morskich (np. *akula, śledź*).

4. Pole semantyczne OWADY:

Bielak < gw. *bielak* ‘biały motyl’ SGPREi II 188 (zob. też grupy *ssaki* i *ryby*)

Cieśla < *cieśla* ‘zool. *Acanthocinus aedelis* – owad tęgopokrywy’ SW I 333; por. *cieśla* ‘rzemieślnik wykonujący prace ciesielskie’ SW I 333

Gładysz < *gładysz* ‘zool. *Sphinx elpenor* – owad z rodziny zmierzchnicowatych’ SW I 838; por. *gładysz* ‘elegant, lalusz; człowiek urodziwy; kamień obtoczony przez leżenie w wodzie; narzędzie służące do gładzenia wyrobów metalowych; bot. *Cerinth* – roślina z rodziny ogórecznikowatych, ośmiał’ SW III 892, gw. *gładysz* ‘garnek do mleka, naczynie gliniane bez ucha’ SW I 838, *gładysz* ‘człowiek o nikłym owłosieniu’ SXVI VII 362

Grabarz < grabarz ‘zool. *Necrophorus* – gat. chrząszcza pięciodłonowego’ SW I 892; por. *grabarz* ‘człowiek zajmujący się kopaniem, szczególnie grobów’ [tamże]

Kapustnik < *kapustnik* ‘zool. *Pieris brassicae* – motyl dzienny, bielinek kapustnik’ SW II 253; por. *kapustnik* ‘ogrodnik, zajmujący się sadzeniem i sprzedawaniem kapusty’ [tamże]

Kukołka < ros. *kukołka*, brus. *kukałka* ‘poczwarka’ BTS 478, TSBM II 750; por. ros. *kukołka* ‘laleczka; wystrojona dziewczyna’ BTS 478, Uszak I 1542

Mucha < pol., wschł., ukr. *mucha* ‘zool. *Musca* – owad dwuskrzydły krótkorogi’ SW II 1064, SGBP 120, SUM II 456-457; por. *mucha* ‘bot. *Ophrys insectivora* – roślina z rodzaju dwulistnika’ SW II 1064, im. tat. *Mucha* (Dacewicz 2010: 67)

Naliwajko < ukr. *naliwajko* ‘nazwa jednego z gatunków żuka’ SUM II 498; por. ukr. *naliwajko* ‘ten, który nalewa’, wschł. gw. *naliwajka* ‘nadziewana kiszka’ AGWB I 94

Osa < *osa* ‘zool. *Vespa* – owad błonkoskrzydły żądłowy’ SW III 836

Pczela < ros. *pczela* ‘zool. *Apis* – owad z rodziny pszczołowatych, pszczoła’ BTS 1050

Pszczoła < *pszczoła* ‘zool. *Apis mellifica* – owad błonkoskrzydły żądłowy’ SW V 419

Szerszeń < pol., ukr. *szerszeń* ‘zool. *Vespa crabro* – owad błonkoskrzydły żądłowy’ SW VI 608, SUM IV 493; por. *szerszeń* ‘przen. człowiek opryskliwy; szlachcic zaściankowy na służbie u Radziwiłłów, noszący ich barwę dworską: czarną z żółtym’ SW VI 608

Szklarz < *szklarz* ‘zool. prasiatnica ziemnowodna’ SW VI 620; por. *szklarz* ‘rzemieślnik wprawiający szyby’, gw. *szklarz* ‘blagier, łgarz, kłamca, paliwoda’ [tamże]

spolszcz.: *Kuzyka* < ukr. *kuzka* ‘owad (ogólnie); zool. *Anisoplia austriaca* – gat. żuka’ SUM II 320, gw. *kuzaka* ‘szczypawka i owady czarne tej grupy’ SW II 653; por. brus. *kuzika* ‘pastewna roślina bulwiasta, krzyżówka brukwi i kapusty’ TSBM II 750

-ewicz: *Kowalewicz* < *kowal* ‘zool. *Pyrrhocoris apterus* – owad półpokrywy lądowy’ SW II 507; por. *kowal*, wschł. gw., ukr. *kowál* ‘rzemieślnik wyrabiający grubsze rzeczy z żelaza’ SW II 507, AGWB I 100, SGBP 104, SUM II 260

-owicz: *Szerszenowicz* < [zob. *Szerszeń*]

-uk/-czuk: *Cieśluk* < [zob. *Cieśla*]

Kowalczuk < [zob. *Kowalewicz*]

Kowaluk < [zob. *Kowalewicz*]

Szklaruk < [zob. *Szklarz*]

Wołczuk < *wołek* ‘zool. *Calandra granaria* – żuczek z rodziny ryjkowców’ SW VII 694 (zob. też grupa *ssaki*)

-yc: *Muszyc* < [zob. *Mucha*]

-yk/-czyk: *Kowalczyk* < [zob. *Kowal*], *kowalczyk* ‘czeladnik albo chłopiec kowalski’ SW II 507

Zdaniem M. Magdy-Czekaj (2016: 155), przezwiska od określeń owadów posiadają zdecydowanie negatywny ładunek emocjonalny, ponieważ większość owadów to szkodniki. Nacechowanie pejoratywne mają przede wszystkim te owady, które przebywają w pobliżu siedlisk ludzkich. Niemniej, przedstawiciele tej gromady zwierząt mogły być postrzegane w świetle dodatnim, ponieważ organizmy te traktowano jako sprzyjające człowiekowi (por. Malec 2001: 74).

Zacytowane nazwiska powstały głównie na bazie nazw gatunkowych i rodzajowych. Leksem *kukołka* określa owada na pewnym etapie jego cyklu rozwojowego.

5. Pole semantyczne GADY i PŁAZY:

Wąż < *wąż* ‘zool. *Serpens* – zwierzę kręgowce z gromady gadów’ SW VII 483; por. *wąż* ‘przen. kształt kręty, zygzakowaty; rura gumowa, skórzana lub parczana’ [tamże]

spolszcz.: *Werle* < lit. *varlė* ‘zool. *Rana temporaria* – gat. płaza z rodziny żabowatych, żaba’ LauSB 139, LPŽ II 1164; por. lit. n. os. *Vyrėlis* ZinkLB 49

Nazwy gadów i płazów⁹ użyte w funkcji podstaw słowotwórczych nazwisk współczesnych, choć nie są liczne w analizowanym materiale, to mogą być ciekawe w interpretacji. Oprócz związków z określeniami typu przezwiskowego, powstałymi wskutek podobieństwa osoby do desygnatu na drodze motywacji bezpośredniej lub pośredniej (metaforycznej lub metonimicznej), nazwy te były wykorzystywane na Słowiańszczyźnie jeszcze w epoce przedchrześcijańskiej w charakterze antroponimów (imion) ochronnych, por. stpol. im. *Wężyk*, *Żaba* (Malec 2001: 74).

6. Pole semantyczne STAWONOGI (pajęczaki i skorupiaki):

Boruta < gw. *boruta* ‘zool. drobny skorupiak podziemny’ SW I 192; por. gw. *boruta* ‘diabeł, diabolicz; przen. pokusa, bieda; przen. nieznośnik, utrapienie’ SW I 192

Zdunek < *zdunek* ‘zool. *Nemesia* – pająk czteropłucny’ SW VIII 424; por. *zdunek* ‘kamień garnkowy, odmiana talku’ [tamże], *zdun* ‘rzemieślnik robiący garnki z gliny albo stawiający piec’ [tamże]

ś > o: *Pajko* < gw. *pajk* ‘zool. *Arachnoidea* – przedstawiciel odrębnej gromady stawonogich, pająk’ SW IV 10, SGP IV 10; por. gw. *paja* ‘pysk, gęba, usta’ SGP IV 10, brus., ros. *pajka* ‘pot. wydzielona część, porcja jedzenia’ TSBM III 605, SRJJewg III 9

Genezy kilku nazwisk hipotetycznie można doszukać się w nazwach gatunkowych przedstawicieli typu stawonogów. Niską frekwencję należy tłumaczyć słabszą wartością konotacyjną danych leksemów oraz nieznacznym stopniem ich metaforyzacji względem nazw zwierząt występujących w zbiorach omówionych wyżej.

7. Pole semantyczne INNE ORGANIZMY ZWIERZĘCE:

-owicz: *Smoktunowicz* < brus. *smaktun* 'pasożyt żyjący na skórze i skrzelach ryb, a także w wewnętrznych organach zwierząt i ludzi' TSBM V/1 216; por. ros. *smokotun* 'ten, kto smokta, ssie' Dal IV 236

Pochodzenie jednego antroponimu można wiązać z ogólną nazwą organizmów zwierzęcych niskiego poziomu rozwoju ewolucyjnego, przy czym przekonywająca jest także inna interpretacja, wychodząca poza obszar świata fauny.

8. Pole semantyczne ZBIOROWOŚĆ (ZWIERZĄT):

-ewicz: *Kerdelewicz* < *kierdel* 'stado owiec lub kozic' Dor III 666, SGP II 348, gw. *kierdel* 'stado owiec' SGP II 348;

Kierdelewicz < [zob. *Kerdelewicz*]

Nazwisko reprezentujące tę grupę semantyczną nawiązuje do nazw zwierząt w sposób pośredni. W analizowanym materiale występuje ono w dwóch odmiankach fonetyczno-graficznych. Pojemność znaczeniowa bazy motywującej jest nieco inna w zależności od występowania leksemu w języku ogólnym i gwarowym, co poświadczają cytowane źródła.

* * *

Analiza zebranego materiału pokazuje, że w funkcji podstaw słowotwórczych współczesnych nazwisk bielszczan wystąpiły przede wszystkim nazwy gatunkowe i rodzajowe różnych gromad zwierząt. Jak już stwierdzono wyżej, najliczniej reprezentowane są nazwy ptaków i ssaków. Tworzywem antroponimicznym mogli być zarówno bardziej, jak i mniej znani przedstawiciele świata fauny.

Poświadczone są też nazwiska pochodzące od nazw oznaczających całą gromadę, rodzinę zwierząt, por. nazw. *Kuzyka*, *Ptak*, *Wąż*, *Werle*. Motywujące apelatywy należy więc traktować jako hiperonimy w stosunku do nazw rodzajowych. Szerszy zakres semantyczny posiadają również inne wyrazy pospolite, jak np. *pajk* (gw. 'pajak', por. nazw. *Pajko*), *zuj* (ros. 'miejscowe określenie niektórych ptaków z rodziny kulików', por. nazw. *Zujonok*), jak też ap. *kulik* (nazw. *Kulik*), który w gwarze myśliwskiej jest tłumaczony jako 'każdy drobny ptak najrozmaitszych rodzajów'.

Część antroponimów związana jest ze światem zwierząt w inny sposób. Leksemy stanowiące domniemaną podstawę motywacyjną mogą

oznaczać cechy charakterystyczne zwierząt, ich przeznaczenie lub miejsce zamieszkiwania. Pojawiły się nazwy oznaczające kolor zwierzęcia, umaszczenie (por. nazw. *Bielak*, *Cisek*, *Czarnuszyc*, *Czernuszyc*, *Kalina*, *Margol*, *Taranta*, *Tarantowicz*), wiek (*Ciołek*, *Czczuk*, *Gruczek*, *Łoszakiewicz*, *Odyniec*, *Trzeciak*), gabaryty (*Kucewicz*), terytorium występowania (*Borowik*), charakterystyczny element wyglądu zewnętrznego lub anatomii (*Kędziora*, *Magruk*, *Szurpik*), funkcję, jaką spełnia w życiu człowieka (*Woźniak*). Kilka nazw oznacza zwierzęta kastrowane (por. nazw. *Kurasz*, *Kurianowicz*, *Łoszakiewicz*).

Niektóre nazwiska pochodzą od apelatywów posiadających sufiksy deminutywne, por. *Czyżyk* (< *czyżyk* < *czyż*), *Konik* (< *konik* < *koń*), *Kotik* (< *kotik* < *kot*)¹⁰, *Koziółkiewicz* (< *koziółek* < *koziół*), *Kurek* (< *kurek* < *kur*), *Myszko* (< *myszka* < *mysz*), *Plisiuk* (< *plisia* < *pliszka*), *Wołczuk* (< *wołek* < *wół*). Wszystkie zacytowane leksemy o charakterze deminutywnym są poświadczone w słownikach opisowych. Trudno natomiast wnioskować, czy rzeczywiście nazwy te są percypowane jako zdrobnienia. Odnotowane w słowniku jest również *augmentativum kuc* (< *kucyk*; zob. nazw. *Kucewicz*).

Jednakowo brzmiące nazwisko mogło wystąpić w analizowanym zasobie w kilku grupach (m.in. *Bielak*, *Czczuga*, *Trusiak*, *Wołczuk*). Przyczyn takiego stanu rzeczy należy upatrywać m.in. w możliwości umotywowania nazwiska przez apelatywy związane z różnymi gromadami zwierząt (*bielak* – ssak, owad, ryba; *zczuga* – ssak, ryba; *trusiak* – ptak, ssak; *wołek* – ssak, owad itd.). Inne nazwy, choć odnoszą się do kilku desygnatów, mieszczą się w obrębie jednego pola semantycznego (por. np. nazw. *Kotik*, *Sorokosz*, *Szarko*).

Wielomotywyjność nazwisk może występować nie tylko na zasadzie wskazania nazw różnych zwierząt jako domniemanych baz antroponimicznych. Droga ich utworzenia może też wykraczać poza ramy świata fauny¹¹. Nietrudno zauważyć, że część desygnatów zdecydowanie częściej kojarzona jest z obiektami typowymi dla innych grup semantycznych, spoza kręgu tematycznego *świat zwierząt* (np. *borowik*, *cieśla*, *grabarz*, *kędziora*, *kowal*, *wieczorek* i in.). Pochodzenia kilku nazwisk można doszukiwać się paralelnie w imionach chrześcijańskich (głównie w wariantach wschodniosłowiańskich, por. nazw. *Kuna*, *Kurianowicz*,

Myszko, Pasiuk) lub muzułmańskich (np. *Baran, Mucha*), a także w nazwach herbowych (*Ciołek*).

Antroponimy od nazw zwierząt, podobnie jak wszystkie nazwiska reprezentujące tzw. typ przezwiskowy (por. Łobodzińska 2003: 129) ukształtowały się jako rezultat postrzegania i wartościowania człowieka. Były tworzone jako wyraz uznania, sympatii lub w celu ośmieszenia, wytknięcia wad. Mogły też powstać w wyniku porównywania wyglądu zewnętrznego osoby (w naszym przypadku – do zwierząt; Czubała 2008: 59) lub być metaforycznym komentarzem do zdarzenia jednorazowego, przypadkowego, którego uczestnikiem był dany człowiek (Sojka-Masztalerz 2010: 380). Motywacja danej nazwy osobowej znana była tylko w momencie jej powstania, wskutek przyrównania człowieka do zwierzęcia (tzw. teriomorfizm; Łobodzińska 2003: 130; Magda-Czekaj 2016: 152).

Kreacja przezwisk utrwalaonych w nazwiskach oparta jest w znacznej mierze na metaforycznym lub metonimicznym postrzeganiu świata przez człowieka (Górny 2003: 233–234). O ile nominacja bezpośrednia polega na odniesieniu do podstawowego znaczenia leksemu, o tyle nominacja metaforyczna lub metonimiczna ma miejsce głównie w oparciu o warstwę konotacyjną apelatywu (tamże). Z reguły mamy do czynienia z wartościowaniem negatywnym (Ciłko 2008: 193). Nacechowanie ujemne (w większości przypadków) niosą zatem konotacje semantyczne odwołujące się również do określeń zwierząt. Znaczenia metaforyczne ukazują człowieka jako istotę butną, fałszywą, próżną, leniwą (Magda-Czekaj 2016: 156), podstępą, agresywną, podłą, przebiegłą oraz posiadającą rozmaite ułomności fizyczne i intelektualne (Górny 2003: 235). W badanym zasobie można odnaleźć sporą liczbę przykładów opisów słownikowych zawierających znaczenia przenośne leksemów, np. *kobuz* ‘donosiciel, szpieg’; *wrona* ‘gapa, gamoń’; *baran* ‘głupi, tępy człowiek’; *ciołek* ‘człowiek tłusty’; *koziół* ‘bardzo uparty człowiek; zły człowiek’; *lis* ‘człowiek chytry, przebiegły’; *szczur* ‘człowiek ciekawy’; *wilk* ‘człowiek doświadczony, stary wyjadacz’; *trus* ‘tchórz’; *szeszek* ‘człowiek tchórzliwy’; *akula* ‘człowiek chciwy’. Konotacje leksemów z zakresu tematycznego *zwierzęta*, oddziałujące na skutek istniejących w języku stereotypów, pozwalają wyróżnić nazwy określające w sposób pośredni

cechy fizyczne (np. *baran* ‘silny; człowiek o jasnych, kręconych włosach’, *bocian* ‘długonogi’, *lis* ‘rudowłosy’) i psychiczne osoby nazwanej (np. *jastrząb* ‘bystry, przenikliwy, drapieżny’, *lis* ‘chytry, podstępny, obłudny’, *sroka* ‘gadatliwa, uparta, naiwna’; por. Górny 2003: 235).

Z językowego punktu widzenia w kreacji omawianych nazwisk uczestniczą przede wszystkim antroponimy proveniencji polskiej, ale stosunkowo często pojawia się słownictwo białoruskie, ukraińskie i rosyjskie. Są też odnotowane apelatywa zaczerpnięte z zasobu leksyki gwarowej z pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego i innych regionów Polski. Pojedynczo występują nazwiska pochodzenia litewskiego. Zauważalne są „pary” nazwisk różnicowane językowo, ale nawiązujące do tych samych nazw pospolitych, por. np. *Pczela* – *Pszczola*, *Szczur* – *Pasiuk*, *Szczygieł* – *Szczygoł*, *Worobie* – *Wróbel*, *Szarko* – *Soroka*. Nazwisko *Szczygoł* można rozpatrywać jako formę hybrydalną polsko-rosyjską (por. pol. *szczygieł*, ros. *szczegol*). Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że niekiedy dany leksem w różnych słownikach jest definiowany w nieco odmienny sposób, np. pol. *pszczoła* ‘Apis mellifica – owad błonkoskrzydły żądłowy’ i ros. *пчела* ‘Apis – owad z rodziny pszczołowatych’; pol. *puhacz* ‘Bubo maximus – ptak drapieżny nocny’ i ukr. *пухач* ‘Crix bubo – gat. ptaka’; brus. *šeszek* ‘Putorius foetidus – zwierzę ssące drapieżne z rodziny kun’ i lit. *šeškas* ‘Mustela putorius – gat. drapieżnego ssaka z rodziny łasicowatych’. Stopień dywergencji leksykalnej nie jest jednak wysoki i zazwyczaj oznacza zwierzęta należące do tego samego rodzaju i gatunku. Ewentualna rozbieżność na poziomie podgatunków i odmian może mieć związek z nieco inną kategoryzacją elementów świata zwierzęcego w języku potocznym w określonych mikrowspólnotach.

Pod względem strukturalnym wyraźnie przeważają nazwiska formalnie równe nazwom pospolitym (*Kuropatwa*, *Tur*, *Wąż*). Niektórym antroponimom, mającym źródło w zasobie leksykalnym innego języka, niż polski, towarzyszy adaptacja fonetyczna (*Kożan*, *Werle*). Mniej jest natomiast nazwisk powstałych na drodze derywacji paradygmatycznej (*Mulawko*, *Sójko*) lub sufiksalnej (por. wnioski zaprezentowane przez R. Łobodzińską (2003: 130–131). Obok nazwisk z przyrostkami patronimicznymi (*Pugacewicz*, *Szerszenowicz*, *Wołczuk*), występują antroponimy z formantami wielofunkcyjnymi (*Szczurak*, *Szurpik*), w przypadku których

trudno jednoznacznie rozstrzygnąć przebieg procesu derywacyjnego konkretnego nazwiska.

SKRÓTY I LITERATURA

AGWB – *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny*, red. S. Glinka, A. Obrębska-Jabłońska, J. Siatkowski, t. I, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1980.

BTS – *Большой толковый словарь русского языка*, red. С. А. Кузнецов, Санкт-Петербург, 2001.

DacHN – L. Dacewicz, *Historia nazwisk na kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.)*, Białystok, 2014.

Dal – В.И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. I–IV, Санкт-Петербург-Москва, 1880 – 1882.

Dor – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 1–11, Warszawa, 1958–1969.

FasmSt – М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, т. I–IV, Москва, 1986 – 1987.

LauSB – Ю.А. Лаучюте, *Словарь балтизмов в славянских языках*, Ленинград, 1982.

LLKŽ – A. Kalėda, B. Kalėdienė, M. Niedzwiecka, *Lietuvių-lenkų kalbų žodynas*, Vilnius, 1991.

LPŽ – *Lietuvių pavardžių žodynas*, red. A. Vanagas, t. I–II, Vilnius, 1985–1989.

MalI – M. Malec, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków, 1994.

RospNŚ – S. Rospond, *Słownik nazwisk śląskich*, cz. 1–2, Warszawa-Wrocław-Kraków, 1967 – 1973.

RymNP – K. Rymut, *Nazwiska Polaków: słownik historyczno-etymologiczny*, t. I–II, Kraków, 1999 – 2001.

SBH – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе награнічча*, рэд. Ю. Ф. Мацкевіч, т. 1–5, Мінск, 1979 – 1986.

SENiem – *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, red. A. Cieślíkowa, M. Malec, K. Rymut, cz. 5: *Nazwy osobowe pochodzenia niemieckiego*, oprac. Z. Klimek, Kraków, 1997.

SGBP – M. Wróblewski, *Słownik gwary bielsko-podlaskiej*, Bielsk Podlaski, 2008.

SGLas – R. Gondek, *Słownik gwary lasowiackiej*, Nowa Dęba, 2013.

SGOWM – *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, red. Z. Stamirowska, t. 1–, Wrocław, 1987–.

SGP – *Słownik gwar polskich*, red. J. Karłowicz, t. I–VI, Kraków, 1900 – 1911.

SGPrei – *Słownik gwar polskich*, t. 1-, red. J. Okoniowa, J. Reichan, Wrocław-Kraków, 1981–.

SHNOB – Z. Abramowicz, L. Citko, L. Dacewicz, *Słownik historycznych nazw osobowych Białostocczyzny (XV–XVII w.)*, t. I–II, Białystok, 1997 – 1998.

SRJJewg – *Словарь русского языка*, red. А. П. Евгеньева, т. I–IV, Москва, 1981 – 1984.

SStpl – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 1–, Wrocław, 1953–

SUM – *Словарь української мови*, red. Б. Грінченко, т. 1–4, Київ, 1907 – 1909 (1996 – 1997).

SW – J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego, tzw. warszawski*, t. I–VIII, Warszawa, 1900 – 1927.

SXVI – *Słownik polszczyzny XVI w.*, t. I–XXXVI, Wrocław-Warszawa, 1966 – 2012.

TichEB – B. Tichoniuk, *Elementy bałtyckie w szesnastowiecznej antroponomii południowej Białostocczyzny*, [w:] *Bałto-słowiańskie związki językowe*, red. M. Kondratiuk, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1990, s. 355–363.

TichI – B. Tichoniuk, *Imiona i ich formy na pograniczu polsko-białoruskim od XVI wieku do roku 1839*, Zielona Góra 2000.

TSBM – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, рэд. К. К. Атраховіч, т. 1–5, Мінск, 1977 – 1984.

Uszak – *Толковый словарь русского языка*, red. Д. Н. Ушаков, т. I–IV, Москва, 1935 – 1940.

ZinkLB – Z. Zinkevičius, *Lietuviškas (baltiškąs) paveldas Balstogės vaivadijos Lenkijoje pavardėse: slavizacijos apybraiža*, Vilnius, 2011.

ap. – apelatyw

brus. – białoruski

cerk. – cerkiewny

gw. – gwarowy

im. – imię

lit. – litewski

n. – nazwa

n.os. – nazwa osobowa

pol. – polski

por. – porównaj

przen. – przenośne

ros. – rosyjski

słow. – słowiański

stpol. – staropolski

śl. – śląski

tat. – tatarski

ukr. – ukraiński

wschśł. – wschodnio-słowiański

zdrobn. – zdrobnienie

⁴ **Biolik 1996:** Maria Biolik, *Nazwiska polskie mieszkańców okolic Węgorzewa w latach 1653–1853*, [w:] *Antroponimia Słowiańska. Materiały z IX OKO, Warszawa, 6–8 IX 1994*, red. E. Wolnicz-Pawłowska, J. Duma, Warszawa, 1996, s. 39–50.

Cieślikowa 1990: Aleksandra Cieślikowa, *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1990.

Cieślikowa 1999: Aleksandra Cieślikowa, *Nazwy własne w procesie rekonstrukcji obrazu dawnego świata*, [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski, Lublin, 1999, s. 269–276.

Citko 2008: Lilia Citko, *Apelatywy antroponimiczne w nazwiskach podlaskich XV–XVII wieku na tle słownictwa gwarowego*, [w:] *Studia Slawistyczne 7. Pogranicza: kontakty kulturowe, literackie, językowe*, red. L. Dacewicz, E. B. Dworakowska, Białystok, 2008, s. 189–194.

Czopek-Kopciuch 2004: Barbara Czopek-Kopciuch, *Nazwiska polskie w Zagłębiu Ruhry*, Kraków, 2004.

Czubała 2008: Katarzyna Czubała, *Nazwiska współczesnych mieszkańców Chełma mające w swych podstawach nazwy zwierząt i roślin (z uwzględnieniem elementów wschodniosłowiańskich i germańskich)*, „Poradnik Językowy” 2008, nr 5 (654), s. 52–63.

Dacewicz 2010: Leonarda Dacewicz, *Antroponimia Tatarów w Wielkim Księstwie Litewskim w kontekście polskiej i wschodniosłowiańskiej kultury nazewnicznej*, „Studia Wschodniosłowiańskie” 2010, t. 10, s. 63–74.

Górny 2003: Halszka Górny, *Badania apelatywów antroponimicznych metodą pól semantycznych*, [w:] *Metodologia badań onomastycznych*, red. M. Biolik, Olsztyn, 2003, s. 231–239.

Górny 2004: Halszka Górny, *Nazwiska mieszkańców wybranych miejscowości dawnej ziemi sanockiej w świetle interferencji etniczno-językowej (XV–XIX w.)*, Rzeszów, 2004.

Górny 2016: Halszka Górny, *Ludowy obraz egzystencji człowieka utrwalony w nazwiskach*, „Onomastica” 2016, LX, s. 137–150.

Kosyl 2001: Czesław Kosyl, *Nazwy osobowe. Nazwiska*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, 2001, s. 438–443.

Lech 2003: Danuta Lech, *Nazwiska odapelatywne a kultura regionu (na przykładzie Śląska Opolskiego)*, [w:] *Metodologia badań onomastycznych*, red. M. Biolik, Olsztyn 2003, s. 217–230.

Łobodzińska 2003: Romana Łobodzińska, *Nazwy zwierząt w nazwiskach polskich*, [w:] *Język a kultura, t. 15, Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, Wrocław, 2003, s. 129–134.

Magda-Czekaj 2016: Małgorzata Magda-Czekaj, *Świat przyrody widziany przez nazwiska pochodzenia gwarowego*, „Onomastica” 2016, LX, s. 151–162.

Malec 2001: Maria Malec, *Imię w polskiej antroponimii i kulturze*, Kraków, 2001.

Malec 2004: Maria Malec, *Nazwy osobowe – ich rodzaje, pochodzenie i funkcje*, [w:] *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*, red. R. Mrózek, Katowice, 2004, s. 47–63.

Raszewska-Klimas 2018: Agnieszka Raszewska-Klimas, *Wieloznaczność nazwisk Polaków*, Łódź, 2018.

Skowronek 1996: Katarzyna Skowronek, *Współczesne najczęściej używane nazwiska polskie*, [w:] *Antroponimia słowiańska. Materiały z IX OKO, 6–8.09.1994*, red. E. Wolnicz-Pawłowska, J. Duma, Warszawa, 1996, s. 291–299.

Sojka-Masztalerz 2010: Helena Sojka-Masztalerz, *Współczesne nazwiska mieszkańców Wrocławia i Lwowa mające w swych podstawach nazwy gatunkowe ptaków*, [w:] *Nazwy własne a społeczeństwo*, red. R. Łobodzińska, t. 1, Łask, 2010, s. 377–394.

ENDNOTES

¹ Więcej na ten temat zob. Raszewska-Klimas 2018: 59–67.

² Bielsk Podlaski jest miastem powiatowym w Polsce, położonym na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim.

³ O wartości książek telefonicznych jako źródeł wykorzystywanych w badaniach onomastycznych pisze B. Czopek-Kopciuch (2004: 27).

⁴ Przy analizie nazwisk nie sposób uniknąć problemu wielomotywacyjności. W nazwiskach apelatywnych może się on przejawiać w możliwości ich utworzenia w oparciu o różne leksemy, przede wszystkim wynika jednak z polisemii samej nazwy pospolitej. W artykule nadrzędnie potraktowano nazwy zaczerpnięte ze świata zwierząt, ale podano także inne możliwe interpretacje (w eksplikacjach oddzielono je średnikiem), w tym również znaczenia przenośne wyrazów, które nierzadko mają związek asocjacyjno-konotacyjny ze znaczeniem podstawowym odnoszącym się do zwierząt.

⁵ Uwzględniając tematykę artykułu, dla oszczędności miejsca zrezygnowano z umieszczania w eksplikacjach skrótu *ap.* (apelatyw). Pominęto też skrót *pol.* (polski) dla leksemów mających źródło w tym języku.

⁶ Słownik warszawski (SW) podaje 46 znaczeń tego leksemu.

⁷ Por. nazwisko *Kaźan* i *ap. gw. kaźan* ‘karzeł; nietoperz’ w pracy H. Górny (2016: 139).

⁸ Nazwisko to mogło też powstać od ap. *dudek* wskutek zmiany paradygmatu (Czopek-Kopciuch 2004: 31).

⁹ Nazwy gadów i płazów analizuje łącznie m.in. R. Łobodzińska (2003: 130).

¹⁰ Por. też inne znaczenie apelatywu.

¹¹ Przyczyny wielomotywacyjności omawia m.in. A. Raszevska-Klimas (2018: 12–16).

Michał Mordań – dr, asystent w Zakładzie Historycznego Językoznawstwa Słowiańskiego na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku. Zainteresowania badawcze: onomastyka historyczna i współczesna pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego, zwłaszcza antroponimia lokalna w kontekście zróżnicowania językowego i etniczno-wyznaniowego. Autor monografii pt. *Chrześcijańskie dziedzictwo imiennicze utrwalone w nazwiskach mieszkańców Bielska Podlaskiego, Hajnówki i Siemiatycz*, Białystok 2019, ISBN: 978-83-7431-591-3.

Adres do korespondencji:

Michał Mordań

Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Filologiczny

Plac NZS 1, 15-420 Białystok, Polska